

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 05.01.24

Om leksikonet: https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/om_leksikonet.pdf

Kart

(_sjanger) En visuell, forminsket og forenklet gjengivelse av et geografisk område sett ovenfra. Forminskelsen kan f.eks. være i størrelsesforholdet 1:25.000, dvs. at 1 km i det reelle landskapet utgjør 4 cm på kartet. Det som gjengis kan være et faktisk område på jorda eller et sted i verdensrommet, eller noe som finnes i fantasien.

Et tematisk kart viser utbredelsen av noe, f.eks. språk, styresett, religion, folkegrupper eller nedbør. Det publiseres stadig oppdaterte kart som viser f.eks. temperaturen rundt om i verden på en bestemt dag eller hvilke land som forurenser mest. “Kart har politisk, økonomisk, religiøs, hverdagslig, militær og organisatorisk betydning” (Berg 2019 s. 10).

En kartbok består av kart innbundet som bok. Det finnes mange kartbøker for spesielle brukergrupper: for turgåere, syklistene, turister som søker severdigheter, osv. Et atlas er en samling kart som vanligvis utgjør en innbundet bok (ofte med et register bakerst i boka over stedsnavn som finnes på kartene).

Kartografi er: “The art and science of making maps, charts, and other cartographic materials. Broadly speaking, the term includes all the steps required to produce a map (planning, aerial photography, field surveys, photogrammetry, editing, color separation, and printing), but mapmakers often apply the term only to map-finishing operations. [...] A person who makes or produces maps is a cartographer.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“The first known map was a painting of a cityscape and an erupting volcano. Found on the wall of a baked-mud dwelling in the ancient Catal Huyuk settlement in present-day Turkey, it was drawn around 6200 B.C. From that moment on, geographical representations, accurate or fantastical, have exerted a unique hold on our imagination. Every explorer, beginning with Marco Polo, has been obsessed by these powerful depictions of alluring and unknown territories. Maps have determined the outcome of battles, inspired the founding of empires, sent pathbreakers on wild-goose chases.” (Bruce Watson i <https://www.smithsonianmag.com/arts-culture/the-island-of-lost-maps-a-true-story-of-cartographic-crime-52322202/>; lesedato 06.12.17)

I 2001 oppstod det en debatt i forbindelse med “the acquisition by the United States Library of Congress of a map of the world, originally prepared by Martin Waldseemüller in 1507, from Prince Waldburg-Wolfegg. It was not the fact that the American library acquired the last extant copy of this particular map for the enormous sum of \$10 million that caused the stir, but profound concerns over national culture. Since the map, which is made up of 12 woodcuts, and measures about three square metres in total, is the first to use the name ‘America’, thereby bearing witness to the discovery of the New World, the *Waldseemüller Map* has come to be known as ‘America’s birth certificate’ in the United States. That the name ‘America’ is based on a mistake appears not to detract from the value of the map as a ‘geographical baptismal certificate’. In 1507, Waldseemüller assumed it was the Florentine explorer Amerigo Vespucci, and not Christopher Columbus, who had discovered the new continent. Upon recognizing his mistake, he crossed out the name on subsequent editions. Notwithstanding the revision, 1000 copies of the original map – entitled *Universalis cosmographia secundum Ptholomaei traditionem Americi Vesputii aliorumque lustrationes* – had already been printed and had attracted a great deal of attention.” (Sigrid Weigel i http://kodu.ut.ee/~cect/teoreetilised%20seminarid_2009%20s%C3%BCgis/4_seminar_AEGRUUM_08.12.2009/1.Weigel-Topographical_turn-2009.pdf; lesedato 19.12.17)

“Kartlegging har gjennom hele historien vært styrt av verdivalg med tanke på hva som er verdt å ta med. Kart har bestandig gitt oss mer enn bare geografi. Vi ser tydelig kontrasten mellom et aztekisk kart fra 1540 over byen Tenochtitlan, der bare herskerne i de ulike bydelene er markert, til Cappelens norgesatlas fra 1963, der de av lokale hensyn “har valgt heller å gi atlaset for mange navn enn for få”. Aztekernes kart gjenspeiler rangordningen i et strengt klassesdelt samfunn – norgesatlasen representerer sosialdemokratiets gullalder der alle skulle med. Begge kartene er preget av sin tids verdier.” (Berg 2019 s. 10)

“Strengt tatt skulle kartenes verden og den håndfaste, geografiske virkeligheten dekke hverandre. Men i praksis har kartene levd i en tradisjon for seg. Man har alltid villet noe med kartproduksjonen. Man har ønsket å anskueliggjøre helheter for å påvirke de utbredte oppfatninger av dem. Forholdet mellom symbolproduksjon og virkelighet er minst like problematisk når det gjelder kart som når det gjelder andre representasjonsformer. [...] Dessuten må tegneren abstrahere bort det aller meste og samle seg om språkformer, veier, jernbaner, plante- og dyreslag, mineraler, metaller eller grensene for politiske enheter. [...] Slik er kartene blitt målestokk for effektiviteten i den moderne forvaltningen av territorier. Karttegnere har vært både næringsinteressenes og statsmaktens beste hjelpere. Vitenskapeligjøringen av karttegningen er faktisk et strålende kapittel i den moderne verdens utviklingshistorie.” (Trond Berg Eriksen i *Morgenbladet* 4.–10. januar 2008 s. 34-35)

“I min skoletid hadde læreren et kart hengende ved tavlen som angivelig skulle fortelle oss om utbredelsen av nynorsk og bokmål i Norge. Nynorsken var låverød.

Bokmålet var skittengrått. Hele Hardangervidda, Jostedalsbreen og Røråsvidda var dekket av rødt. Det samme var skogsområdene på Østlandet og Mjøsa. Egentlig var bokmålet bare noen skittengrå flekker der hvor byene befant seg, det vil si der hvor det bodde folk. Propagandaeffekten var overveldende. Man kunne se hvordan det låverøde seierrikt holdt stand mot infeksjonene fra Danmark. Plansjen gjorde meg ikke til nynorskmann, men fikk meg tidlig til å tenke igjennom forholdet mellom kart og terreng.” (Trond Berg Eriksen i *Morgenbladet* 4.–10. januar 2008 s. 34)

Et historisk kart viser “features, phenomena, or conditions that existed, or are assumed or inferred to have existed, during some period of time in the past, for example, a map showing the distribution of native American cultures prior to the arrival of Europeans in North America. Examples can be seen in the Perry-Castañeda Library collection of Historical Maps of the United States” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05).

På engelsk kalles en karttype for “cadastral map”: “From the Latin *capitastrum*, meaning “register of the poll tax.” A map showing boundaries and subdivisions made to record ownership and rights in land and to describe and establish the value of property, usually for the purpose of tax assessment [...]. A cadastral map may also show culture (roads, buildings, etc.), drainage, and other features that have a bearing on land use and value.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Et “choropleth map” (fra gresk “choros for “sted” og “plethos” for “størrelse”) er et “thematic map on which color, shading, hatching, or some other graphic technique is used to show the density or frequency of a quantifiable variable (e.g., population, mortality, precipitation, etc.) in each of several administrative or enumerative areas, based on average number of occurrences per unit of area, usually divided into classes.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Et “double hemisphere map” er et kart som viser “the entire surface of the earth or another celestial body, divided into two hemispheres, usually displaying the eastern hemisphere on the right and the western hemisphere on the left, sometimes connected down the center” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05).

Et “dynamic map” eller “flow map” er et kart “on which flow lines and/or arrows of variable width are used to indicate the amount and direction of movement (example: migration), exchange (foreign trade), action (military maneuvers), or change in conditions (weather). [...] an example showing Jewish emigration from Germany from 1933-1940” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05).

Et “chart” er et “special-purpose map designed primarily to meet the requirements of navigation or one showing meteorological phenomena or heavenly bodies. A nautical chart indicates soundings, currents, coastlines, and other important maritime features. [...] An aeronautical chart shows features of interest to aircraft pilots. [...] A celestial chart shows celestial bodies and systems of interest to astronomers and amateur stargazers.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Et geologisk kart viser “the distribution of the types of rock and sediment lying at or beneath the surface of a specific region, usually by means of color, shading, and/or printed symbols. Major fault lines, landslides, mineral deposits, fossils, and the age of rock formations may also be indicated. For historic reasons, two standards have been followed in the colors used to represent specific rock types on geologic maps, American and International, but they are similar. The Federal Geographic Data Committee is developing a Digital Cartographic Standard for Geologic Map Symbolization that will include color.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Et “cartogram” er “[a] simplified map on which the size, outline, or location of geographic features is altered or exaggerated to illustrate a concept or a set of quantitative data for which the base is not necessarily true to scale. [...] a world map based on estimated number of Internet users in the year 2015 (from An Atlas of Cyberspaces) [...] maps of the United States based on the number of electoral votes per state in the presidential elections since 1988. Also refers to a small diagram included on the face of a map for the display of statistical data.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“The Tabula Peutingeriana is one of the Austrian National Library’s greatest treasures. The parchment scroll, made in the Middle Ages, is the only surviving copy of a road map from the late Roman Empire. The document, which is almost seven metres long, shows the network of main Roman roads from Spain to India. [...] Both the landmass and the seas have been stretched and flattened. The Mediterranean has been reduced to a thin strip of water, more like a river than a sea. Instead of being oriented from north to south, the map, which is only 34 centimetres wide, works from west to east. But despite its unfamiliar appearance, the director of the Department of Manuscripts, Autographs and Closed Collections at the Austrian National Library, Andreas Fingernagel, says it is an intensely practical document, more like a plan of the London Underground than a map. “The red lines are the main roads. Every so often there is a little hook along the red lines which represents a rest stop – and the distance between hooks was one day’s travel.” [...] It was meant for the civil servants of the late Roman Empire, for couriers and travellers [...] Some of the buildings have large courtyards – a sign of more luxurious accommodation. [...] At the centre of the Tabula Peutingeriana is Rome. The city, represented by a crowned figure on a throne, has numerous roads leading to and from the metropolis. Some, such as the Via Appia and the Via

Aurelia, still exist today. The Tabula Peutingeriana scroll dates from the late 12th or the early 13th century and was made in Southern Germany or Austria. [...] And the map contains other details which indicate the original probably dates back to the 5th century, including the city of Aquileia, which was destroyed in 452 by the Huns. The scroll was named after one of its earlier owners, the Renaissance German humanist Konrad Peutinger.” (Bethany Bell i <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7113810.stm>; lesedato 26.04.23)

Den gresktalende matematikeren, astronomen og geografen Ptolemaios’ verk *Geografia* “var et læreverk i kartprosjeksjoner og karttegning, skrevet i Alexandria i Nord-Afrika på 100-tallet e.Kr. I tillegg til tekst og kart inneholdt “Geografia” lengde- og breddegradskoordinater for 6300 stedsnavn fra de delene av verden grekerne hadde kjent til. [...] I Europa ble det i middelalderen laget noen kart, men karttegning var ikke det man hadde beskjeftiget seg mest med. Da man så gjenoppdaget Ptolemaios’ “Geografia”, fikk man plutselig en fiks ferdig kartlegging av verden i hendene. “Geografia” spredte seg raskt i Europa, først i form av håndskrevne avskrifter med håndtegnede kart og deretter som trykte bøker. Den første trykte utgaven av Ptolemaios’ “Geografia” kom allerede i 1475, bare to tiår etter at trykkekunsten ble oppfunnet. [...] Selv om Ptolemaios representerte noe nytt for europeerne, ble det raskt klart at hans geografiske kunnskap ikke var komplett. Han hadde jo ikke kjent til hverken den skandinaviske halvøya eller det nyoppdagede Amerika. Verdenskartet i “Geografia” viste derfor ikke verden lenger vest enn til Kanariøyene og ikke lenger nord enn til Danmark. Etter hvert supplerte man derfor de trykte utgavene av “Geografia” med nylagde kart. Blant annet ble det vanlig å la boken inneholde to verdenskart: det vanlige, men utdaterte, Ptolemaios-verdenskartet og et supplerende moderne verdenskart – som hadde med både den skandinaviske halvøy og det man så langt hadde utforsket av den “nye verden”.” (Benedicte G. Briså i *Aftenpostens* magasin *Historie* nr. 5 i 2023 s. 76)

Den britiske kongen Georg 3. (1738-1820) samlet på kart. “Kongen led tidvis av en mental sykdom – og kanskje kan det å samle kart ha vært en del av sykdomsbildet? I alle fall samlet han over 50.000 kart, inkludert det kjempestore verdensatlasen Klencke Atlas, som er en samling av 41 kart innbundet i en bok som måler 1,8 ganger 2,3 meter. Det sies at kong George var en “lenestolreiser”, som heller ville reise i Europa og verdens land via kartene sine enn å reise fysisk. Kong Georgs samling inneholder også et kart over Florida som måler hele syv meter i bredden.” (*Historie – Aftenpostens* historiemagasin, nr. 6 i 2017 s. 87)

I reiseguidebøker er det vanlig med region- og bykart og plantegninger for kirker og museer, kart som kan være utbrettbare fra bøkens forholdsvis små formater (Guilcher 2011). Baedeker-guidebokserien var spesielt kjent for kartenes høye kvalitet, og mengden kart: I guideboka for Sveits utgitt i 1863 var det 10 kart, i 1874 var det 22 kart, i 1901 var antallet 59 og i 1928 var det 111 kart og 15 panoramaer i Sveits-guiden (Guilcher 2011). I Baedekers guide for Egypt var det i 1929 over hundre kart og planoversikter (og 56 bilder av høy kvalitet). Det høye

antallet kart ble deretter forventet, slik at det var over hundre kart i de senere utgivelsene om Russland, om Sør-Tyskland og om Norge. Etter hvert kom det kart i farger.

“I 1859 utviklet den franske offiseren Aimé Laussedat det første kameraet som var spesiallaget for kartlegging. Han klatret opp på tak og kirketårn i Paris, fotograferte lett identifiserbare steder minst to ganger fra forskjellige vinkler og brukte bildene til å tegne ganske nøyaktige kart. Han la grunnlaget for *fotogrammetrien* – læren om hvordan man bruker fotografier til å finne avstander. Under den amerikanske borgerkrigen etablerte nordstatene The Union Army Balloon Corps. Korpsets leder demonstrerte teknikken for president Abraham Lincoln ved å sveve 150 meter over plenen til Det hvite hus i 1861. Nordstatenes topografiske ingeniørkorps brukte utsikten fra ballongene til å tegne kart basert på observasjoner fra luften.” (Berg 2019 s. 240-241)

“[V]erdens første kart basert på fotografier tatt fra fly [...] et kart utarbeidet av det britiske militæret før angrepet på tyskerne i den franske byen Neuve-Chapelle i 1915. Kartet ble ansett for å være en suksess, selv om angrepet ikke gikk som planlagt, og det la grunnlaget for bruken av flyfoto til å lage kart. [...] I forkant av slaget hadde The Royal Flying Corps, britenes luftstyrke, trosset dårlig vær og tatt en stor mengde luftfotografier av de tyske stillingene. “Bordet mitt er dekket av fotografier tatt fra aeroplaner. Vi har akkurat begynt med denne rekognoseringsmetoden, som jeg tror vil utvikle seg til å bli veldig viktig”, skrev brigadegeneral John Charteris noen dager før det braket løs. Fotografiene ble lagt ved siden av hverandre så de dannet et mosaikkbilde av landskapet. Luftvåpenet fikk hjelp av hæren, og da særlig kartavdelingen, The Royal Engineers, til å lage kart basert på fotografiene, med røde og blå linjer som definerte angrepsplaner og artillerimål. Dette var verdens første kart basert på flyfotografier.” (Berg 2019 s. 239-240)

“Neuve-Chapelle ligger på det franske flatlandet mot den belgiske grensen. Byen er ikke stor og viktig, men tilfældighetene ville ha det til at den [under 1. verdenskrig] ble en del av den nordlige vestfronten, og dermed et strategisk mål. Om de allierte kunne komme seg forbi den og videre til den større byen Lille, ville de også kunne avskjære de jernbanelinjene, veiene og kanalene som tyskerne transporterte på. Britiske fly fotograferte byen og omlandet grundig i forkant av det planlagte angrepet. Bildene la grunnlaget for et kart som ble trykket i 1500 eksemplarer og delt ut til dem som skulle i kamp. Informasjonen var uvurderlig. Nå kunne de på forhånd studere slagmarken og analysere hvor det var mest sannsynlig at tyske motangrep ble satt inn. For første gang i det britiske militærets historie kunne hæren gå til angrep med full oversikt over fiendens forsvarslinjer, posisjoner og skjulesteder. “Informasjonen vi skaffet, ga suksess, ettersom vi fant tyskerne akkurat der vi hadde lokalisert dem, og forsterkningene deres ankom på nøyaktig det tidspunktet vi hadde forventet at de kom”, skrev brigadegeneral Charteris etterpå. At slaget [10. mars 1915] ikke hadde vært helt vellykket, ettersom en del av de tyske forsterkningene greide å stanse fremrykkingen, noe som tvang britene til å

grave seg ned i nye skyttergraver ikke så langt fra der de hadde begynt, spilte ikke så altfor stor rolle med tanke på at forberedelsene fikk toppkarakter. Kart basert på luftfotografier ble nå en integrert del av den allierte strategien. Et system ble opprettet der dagens luftfotografier ble levert til karttegrerne halv ni om kvelden. Disse arbeidet så på spreng hele natten, slik at de hadde trykket opp hundre kart til troppene klokken seks neste morgen. [...] I krigens siste år – 1918 – var luftkartlegging en så viktig del av strategien at de allierte tok over ti millioner bilder.” (Berg 2019 s. 243-245)

“Flygeren Viggo Widerøe var med på en ekspedisjon til Antarktis i 1936-1937 for å kartlegge både Sørpolen og farvannene rundt. Norge hadde store økonomiske interesser i hval- og selfangsten der, og Norge gjorde krav på landområder ved å kartlegge og sette navn på dem. [...] norske navn dominerer – Kong Haakon VII hav, Kong Haakon VII vidde [...]” (Berg 2019 s. 245).

“21. september 1951 ble en kongelig resolusjon om krigsutflytting vedtatt. Denne ga myndighetene mandat til å tvangsflytte kvinner, barn, eldre og uføre – og i spesielle tilfeller hele befolkningen – i tilfelle krig. Det ble utarbeidet konkret logistikk for evakuering av alle norske byer. Planene gikk ut på å flytte opp mot én million mennesker så fort som overhodet mulig. Alle byer ble delt inn i soner, med forhåndsdefinerte fluktruter til bestemte oppmøtepunkter. Sonene og rutene ble tegnet inn på kart, som det var forventet at alle satte seg inn i. En enkel måte å gjøre kartene kjent på var å trykke dem på siste side i telefonkatalogen, sammen med oversikten over flyalarm-signalene. [...] Det var på flere måter en genistrek å trykke kartet i telefonkatalogen. Ikke bare lå den lett tilgjengelig i samtlige norske hjem. Den representerte også noe trygt og pålitelig. Den var vår forbindelse med omverdenen, en autoritet og en problemløser.” (Anders Kvernberg i *Aftenpostens* magasin *Historie* nr. 4 i 2021 s. 106)

“Under den kalde krigen laget det sovjetiske militæret et enormt kartverk som dekket hele verden i forbløffende detalj. [...] Litt ironisk var det, for de kartene vanlige folk bak jernteppet fikk kjøpt, var notorisk uetterrettelige. Byer flyttet seg rundt, forsvant og dukket opp igjen på hver nye utgave av det offisielle sovjetiske kartet. Etter Murens fall kom det frem at dette var gjort helt bevisst for å forvirre både vestlig etterretning og eventuelle avhoppere som ville forlate landet gjennom skog og fjell. Kommunistpartiets geografiske etterretningsorgan, GUGK, hadde slett ikke ligget på latsiden. [...] Også Norge ble kartlagt i hemmelighet. De sovjetiske norgeskartene vi kjenner, ble sist redigert i 1979-80 og er en kombinasjon av offentlig tilgjengelige land- og sjøkart, delvis oppdatert ved hjelp av satellittbilder. Men leser man dem nøye og er litt lokalkjent, så er det noe mer. Kartene skiller nemlig mellom forskjellige typer veidekke. Broer er klassifisert med dimensjoner, materialtype og bæreevne. Noen steder står det hvor tett skogen vokser. I de største byene er enkeltbygninger som politistasjoner, avisredaksjoner og kontorer for politiske partier markert og fargekodet. Slik informasjon får man ikke fra satellittbilder. [...] I 1993 ble Russlands militærattaché i Norge konfrontert

med at kartene i praksis utgjorde en angrepsplan på Norge. Han svarte fornærmet: “Det stilles nå spørsmål til meg som om vi var de eneste i verden som laget slike kart!” Og det hadde han jo rett i. Amerikanerne hadde selvsagt også strategiske kart over Warszawapakt-landene. Og sammenligner man disse, trer en skrekkelig dommedagsprofeti frem. De amerikanske kartene er flykart, med vekt på elver og fjellkjeder sett fra luften, og bombemål som fabrikker og militærleirer. Ryggraden i Den røde armé var derimot stridsvogner. De sovjetiske kartene fokuserer derfor på opplysninger om for eksempel veidekke og kupering i terrenget. Kartene gir et skremmende bilde av hvordan en tredje verdenskrig ville ha sett ut. [...] Det finnes også kart over beregnede nedslagsfelt ved atombombeangrep.” (Anders Kvernberg i *Aftenpostens* magasin *Historie* nr. 6 i 2020 s. 116)

“Forfalsket kart for å få Sovjet til å virke mektig [...] Kartforfalskninger var en vanlig syssel i Sovjetunionen og Warszawapakt-landene. Ekspertene sto for nærmest legendarisk juks, skriver den tysker forfatteren Ute Schneider i boka “Kartenes makt” [...] Bakgrunnen for at sovjetrusserne var blant de mange som forfalsket topografiske kart var selvsagt militær. I de forskjellige utgavene av de russiske kartene var hele småbyer og bygder flyttet, noen ganger forsvant de helt fra kartene. For eksempel ble atombyen Paldiski i Estland slettet fra kartet av militære grunner. De bygget atomubåter i byen. En annen teknikk som blant andre russerne benyttet seg av var å forvrengte målestokk og bruke utsnitt bevisst slik at Sovjetunionen så større ut. Norden ble gjerne tegnet helt ute av proporsjon, og Sovjet ble fremhevet, for eksempel med kraftig farge, skriver Schneider. Den ungarske kartografen Sandor Rado ledet over lengre tid arbeidet med kartforvrengninger i østblokken. Arbeidet hans ble kraftig utfordret da satellittene som kunne ta bilder fra lufta kom. Det sentrale i forfalskingsarbeidet ble etter hvert å hemmeligholde koordinatsystemene, ikke topografiske detaljer. Forfalskningen sovjetrusserne gjorde ble også brukt av landets fiender. Amerikanerne la fram kartet med det oppblåste Sovjetunionen for å vise faren riket utgjorde. Også USAs kartografer tegnet Sovjet i rødt. De ville at faren fra øst skulle komme klart fram.” (Astrid Meland i <https://www.dagbladet.no/magasinet/forfalsket-kart-for-a-fa-sovjet-til-a-virke-mektig/66428779>; lesedato 26.04.23)

Muammar al-Gaddafi, diktator i Libya, “insisterte på at den arabiske verden var grenseløs, så det er sjelden grenser på kartene, hele byer er borte, og etniske grupper som berbere lærte man ingenting om, til tross for at de er fem prosent av Libyas befolkning.” (*Morgenbladet* 23. desember 2011–5. januar 2012 s. 22)

“Karttegning har aldri vært en nøytral, upolitisk virksomhet. Kart kan rett og slett ikke gi oss objektive bilder av verden fordi all karttegning er ideologisk [...] Bakgrunnen for å lage kart har alltid vært at man har villet noe med dem. Ikke en gang satellittbilder viser verden som de er, disse bildene blir alltid retusjert, hevder [Ute] Schneider. Derfor kan vi i dag ofte ikke lese gamle kart fra middelalderen. Vi må kjenne til epokens sosiale, politiske og økonomiske bakgrunn for at vi skal kunne forstå kartene. [...] Rundt 1500 kom en ny type kart. Mens kartene fra

middelalderen hadde inneholdt alt fra religiøs til historisk og geografisk kunnskap, ble det nå introdusert kart med et nytt syn på verden. Disse nye kartene organiserte ikke verden med utgangspunkt i troen på en guddommelig plan, men ut fra geografiske kriterier. Forandringen i kartkunsten kom med oppdagelsen av Den nye verden og økende kunnskap på 1400-tallet. De eldre kartene hadde gjerne hatt Jerusalem eller Roma som sentrum og det var kristne munkes som laget dem. Nå ble kartografien knyttet til staten og dens interesser. Kartene ble laget på oppdrag av konger og herskere, og de var ofte underlagt strengt hemmelighold. Geografiske kunnskaper betød makt, fordi de var forbundet med strategiske, politiske og økonomiske fordeler og målsetninger. Imperialistene var de ivrigste karttegnerne. Selv med den nye geografiske tilegnelsen var det fortsatt en rekke feil på kartene. I Europa visste man lite om verdens "utkanter", for eksempel ble de arabiske områdene tegnet helt feil. Ytterkantene av kartet, som man ikke visste så mye om, var ofte befolket av eksotiske folkeslag, uhyrer, dyr og monstre." (Astrid Meland i <https://www.dagbladet.no/magasinet/forfalsket-kart-for-a-fa-sovjet-til-a-virke-mektig/66428779>; lesedato 26.04.23)

Fredrik 2., konge av Preussen i Tyskland på 1700-tallet, "satte i gang kartografering av erobrede områder i Schlesien da han innså at krig ikke kunne vinnes uten kart. Noen år etterpå måtte den polske regjeringen minne ham på at den polsk-schlesiske grensen ikke var fastlagt, selv om den var nedtegnet på et av Fredriks egne kart. Kartene skapte her, som i mange andre tilfeller, fakta som bare kunne annulleres med konflikt eller krig. Europeiske herskere begynte etter hvert å interessere seg for topografien i eget land ut fra makthensyn. En av dem som ble skuffet var Ludvig 14. Han oppdaget at landet hans, Frankrike, var mindre enn han hadde forventet. Med oppmålingen av landet sitt begynte herskerne på en slags form for statsdannelsesprosess. Kartene ble med på å definere nasjonen som en geografisk enhet som borgerne fikk formidlet gjennom atlas og skolebøker. Men først på 1800-tallet ble det vanlig for vanlige folk å bruke kart. Kartene ble selvfølgelig svært viktige for kolonimaktene, som ville erobre nye områder. Storbritannia startet på 1700-tallet systematisk landmåling i India. I et historisk atlas fra 1902 fremstår verden som nærmest ubebodd før europeerne startet sin kolonialisering. [...] Polen ble for eksempel utover 1700-tallet fjernet fra kartet, i alle fall var det slik folk så på det, etter at de europeiske stormaktene delte landet opp i stadig mindre biter. Polen mistet i 1772 30 prosent av territoriet sitt og 30 prosent av befolkningen. I 1795 var det ingenting igjen. To år senere besluttet stormaktene at Polen skulle avskaffes. Et bilde av denne delingen ble trykt opp i mange tusen eksemplarer og tatt i bruk av patriotene som kjempet for Polen. De forsto utover 1800-tallet at de kunne bruke kartet for å understreke kravet om en suveren stat. Gjennom bilder og skrifter hadde det polske kartet brent seg inn i folks bevissthet og det lot seg ikke viske ut." (Astrid Meland i <https://www.dagbladet.no/magasinet/forfalsket-kart-for-a-fa-sovjet-til-a-virke-mektig/66428779>; lesedato 26.04.23)

“Høsten 1751 ble det døpt en liten gutt under de ruvende takhvelvingene i Christiania domkirke. [...] Den unge Jørgen Henrik Rawert var kunstnerisk anlagt og likte godt å tegne. På Krigsskolen lærte han å male flotte kart med akvarell. Men han syntes ofte det var vanskelig å lese kartene. De lærte nemlig ingenting om tegnestil. Hver elev tegnet på frihånd og etter eget hode. Dermed ble de håndtegnede kartene fra 1700-tallet flotte kunstverker, nærmest landskapsbilder med snøkledd fjell, fossende elver og vakre, små tegninger av hus og trær og seilskip og menn til hest ... men til militær planlegging var de dessverre helt håpløse. Kartene var uten standardmål og standardsymboler. Man kunne ikke se forskjell på en gård eller en by, en liten kolle eller et uoverstigelig fjellmassiv, en eller fem dagsmarsjer. Det ble brukt mange, mange timer på å tegne og fargelegge fantastisk vakre kart som aldri kunne brukes. [...] Etter Krigsskolen jobbet Rawert ett år som landmåler i København, hvor han videreutvildet både maleteknikken og tegnestilen han hadde lært. [...] I april 1793, etter 20 års erfaring, ga han ut en liten lærebok, bundet i brunt skinn med gullblomster på ryggen, med tabeller over 129 standardiserte kartsymboler for landsbyer, skoger, myrer, hus, kirker, forskjellige typer veier og elver og alt annet som et kart må ha. Her finnes også åtte eksempelkart, som viser symbolene i en større sammenheng [...] Boken ble umiddelbart sendt ut til alle militære avdelinger, og dannet grunnlaget for all videre opplæring i karttegning i både Christiania og København. Da de norske militærdistriktene ble kartlagt på nytt i 1805-1806, ble alle kartene tegnet etter det som nå ble kalt den rawertske stilen. Da mobiliseringen til napoleonskrigene tok til, var det på grunnlag av kart som viste veidistanser med eksakte mål, og med tydelige tegn for broer, ferger, utstyrslagre og innkvartering.” (Anders Kvernberg i *Aftenpostens* magasin *Historie* nr. 3 i 2023 s. 82-83)

“Sveits var et slags løst forbund av føderale kantoner. Kartografen [Auguste Henri] Dufour satte seg som mål å samle landet på kart, og ved hjelp av sin posisjon i militæret og som ingeniør klarte han å overkomme vanskelighetene. I 1865 presenterte han kartblad som ga et samlet bilde av Sveits. Det ble mulig for folk å se for seg at kantonene de kjempet for selvstendigheten til kunne inngå i en større nasjonal sammenheng. På kartet kunne folk raskt finne sin kanton og sitt hjemsted. Og samtidig fikk folk et bilde av Sveits. Den gangen manglet de fleste fjelltoppene navn, de var ikke besteget. Det eksisterte ingen etablerte metoder for høydemåling eller å vise høydedrag. Gjennom kartene som Dufour utviklet fremsto Alpene som et landskap, en integrert del av sveitsisk identitet. Den kartografiske konstruksjonen av Sveits gikk forut for og påvirket den senere statsdannelsen og utviklingen av en sveitsisk identitet.” (Astrid Meland i <https://www.dagbladet.no/magasinet/forfalsket-kart-for-a-fa-sovjet-til-a-virke-mektig/66428779>; lesedato 26.04.23)

I boka *A History of The World in Twelve Maps* (2012) hevder Jerry Brotton at kart “don’t mirror the landscape. Instead, they actively transform territory in service to certain interests. Across over 500 pages Jerry Brotton explores this theme by focusing on twelve distinct “biographies” of world maps and their makers from a range of time periods. [...] His overarching perspective is admirable yet at the same

time challenging, as he aims at describing the complex enrollment of maps in terms of “the creative processes through which they tried to resolve the problems faced by their makers, from perception and abstraction to scale, perspective, orientation and projection” (page 13). [...] Brotton shows how the subjective and deeply political nature of selectivity over what gets mapped goes a long way back into the history of cartography; for example he quotes from Ortelius’ famed 1570 *Theatre of the World* atlas: “in some places, at our discretion, where we thought good, we have altered some things, some things we have put out, and other where, if it seemed to be necessary, we have put in” (page 10). [...] “These twelve maps were created at particularly crucial moments, when their makers took bold decisions about how and what to represent. In the process they created new visions of the world that aimed not only to explain to their audiences that this was what the world looked like, but to convince them of why it existed, and to show them their own place within it” (page 13).” (<https://www.societyandspace.org/articles/a-history-of-the-world-in-twelve-maps-by-jerry-brotton>; lesedato 26.04.23)

Simon Garfields bok *On the Map: A Mind-Expanding Exploration of the Way the World Looks* (2012) “contains things that would be impossible to gather in one place: long-destroyed impressions of the world from Ancient Greece, famous treasures from the world’s universities, some jaw-dropping pieces from the British Library and the Library of Congress, rare items from Germany, Venice and California. [...] poverty and wealth maps, film maps and treasure maps, maps with a penchant for octopuses, maps of Africa, Antarctica and places that never were. Some of the maps will explain the shape of the world, while others will focus on a street or on the path of a plane as it flies to Casablanca.” (<https://www.simon-garfield.com/books/on-the-map/>; lesedato 07.08.23)

Thomas Reinertsen Bergs bok *Verdensteater: Kartenes historie* (2017) begynner med å stille noen grunnleggende spørsmål: “Hva er et kart? Hvordan har vi mennesker tegnet verden opp gjennom historien? Hva sier kartene om oss selv? Verdensteater er den første norske boken om hele kartenes utrolige historie. Thomas Reinertsen Berg tar oss helt fra steinaldermenneskenes mystiske symboler frem til Google Earth i en fascinerende beretning om vitenskap og verdensbilder, om kunst og teknologi, om makt og ambisjoner, om praktiske behov og fjerne drømmer om det fremmede. Underveis treffer vi visjonære geografer og heroiske oppdagelsesreisende sammen med karthistoriens ukjente helter. Som de to offiserene som i 1779 stilte opp apparatene sine utenfor festningen på Kongsvinger, og for alvor innledet den offisielle kartleggingen av det enorme og utilgjengelige landet Norge. Historien om Norge og nordområdene danner en rød tråd gjennom Verdensteater.” (<https://www.haugenbok.no/Generell-litteratur/Debatt-samfunn/Verdensteater/I9788232800865>; lesedato 28.11.17)

I 2019 sirkulerte “omtrent 1100 satellitter over hodet på oss. De overvåker verden så grundig at vi i dag har muligheten til oppdatere kart raskere enn noen gang tidligere i historien. [...] basert på bilder som er tatt av satellitter. Fra høyder på åtte

hundre kilometer kan de fotografere to hunder som leker i en hage ved Fetsund.” (Berg 2019 s. 296-297)

På nettstedet og i appen Google Maps kan hvem som helst studere kart og satellittbilder fra hele verden, inklusiv hus og gater i byer og tettsteder (“Street View”). “Cambodia has complained about the depiction of its disputed border with Thailand, while Vietnam has complained about depiction of its maritime claims in the South China Sea, which overlap with China and other countries. Google says the latter is down to Vietnamese Internet users viewing the Chinese version of Google Maps. In India, protests have been more voluble and less easy to brush off. Over the past few years media and MPs have been outraged about the delineation of the China-India border on Google Earth and Google Maps, most recently earlier this month when a newspaper in northeast India ran a banner headline reporting that Google Earth was showing parts of the state of Assam as being part of China.” (Jeremy Wagstaff i <https://www.reuters.com/article/us-google-asiaindUSBRE82M0I020120323>; lesedato 04.07.23)

Det har blitt tegnet satiriske kart der land er dekket av dyre- og menneskeskikkelser, og av portretter av herskere. Ofte viser slike kart politiske konflikter. “Den britiske tegneren Fred W. Rose (1849-1915) laget flere varianter av kartet. [...] Tittelen på kartet er “John Bull and his friends – a serio-comic map of Europe”. John Bull er en mannlig personifisering av Storbritannia. Serio-comic betyr seriøst-komisk, og slike satiriske kart begynte å dukke opp midt på 1800-tallet og frem mot første verdenskrig. Kartet fremstår som en kommentar til den komplekse politiske situasjonen i Europa, med rivalisering, men også samarbeid, mellom stormaktene. “Resultatet ble en opprørsk såpeopera av blekkspruter og bjørner som slåss med bønder og prinsesser”, skriver kartkurator Tom Harper ved British Library. Mest i øyenfallende er den gigantiske russiske blekkspruten med portrettet av tsar Nikolaj 2. inni. Tentaklene tar et godt tak rundt polakker, kinesere og persere, og legger seg over Finland nesten helt til Norge. Som i dag, rekker Russlands armer fra Arktis i nord til Krym og Kaukasus i sør. [...] Vi ser “Europas syke mann” – Det osmanske riket – som ligger på baken og sparker med beina. Tysklands keiser Wilhelm 2. prøver å strekke seg ut tvers over Mellom-Europa, men har ikke nok plass. Norge og Sverige – den gang i union – er tegnet som to hunder. De forsøker løsrive seg fra hverandres bånd, mens de retter oppmerksomheten mot problemene hos John Bull. Britene er nemlig angrepet av to villkatter, som symboliserer de to boerrepublikkene Transvaal og Oranjestaten i Sør-Afrika. Men under seg har John Bull et lager av ammunisjon i form at det britiske imperiet – Canada, Australia, India osv. Om den russiske blekkspruten skriver Fred Rose: “Polen og Finland kjenner allerede den smertefulle prosessen med å bli absorbert. Kina føler styrken i sugeorganene hennes, og to av tentaklene hennes kryper forargerlig mot Persia og Afghanistan, mens en annen føler seg frem mot et punkt der Tyrkia igjen kan bli angrepet.” ” (Fredrik Larsen i *Aftenpostens* magasin *Historie* nr. 3 i 2023 s. 138)

Se også <https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/atlas.pdf> og
https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/litteraert_kart.pdf

Litteraturliste (for hele leksikonet): <https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/litteraturliste.pdf>

Alle artiklene i leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>